

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת בראשית, תשס"ז
מספר 674

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

שירה בסיפורי הבריאה: שיר השבת ושיר האישה

אחד המאפיינים הבולטים של המקרא הוא הגיוון של ז'אנרים ספרותיים וסגנוניים. מבחינה ספרותית מקובל לחלק את היצירה המקראית בין יצירות הכתובות ברובן בסגנון של פרוזה, כגון הספרות ההיסטוריוגרפית וקבצי חוקים ורשימות למיניהן, לבין יצירות הכתובות ברובן בסגנון שירי, כגון ספרות השירה, ספרות החכמה, והחלקים השיריים בספרי הנבואה.¹ ואולם במקומות רבים נמצא את שני הסגנונות משולבים זה בזה בסיפור אחד, או במערך סיפורים אחד. פשר שילוב הסגנונות העסיק ומעסיק חוקרים רבים, והועלו כמה סברות באשר לסיבת מציאותם של שירים או חלקי שירה בתוך פרוזה.² ברצוני לבחון שתי דוגמאות של מעבר מסגנון פרוזאי לסגנון שירי בפרשת בראשית, ולהציע הסבר שהוא משותף לשניהם. דוגמא למעבר מפרוזה לשירה אנו מוצאים בסיפור הבריאה הראשון. הסיפור מתאפיין ברובו בסגנון מתומצת. המבנה החוזר בששת ימי הבריאה – ויאמר אלוקים... וירא אלוקים...³ ויקרא אלוקים... ויהי ערב ויהי בקר יום... מפנה מקומו לסגנון אחר ביום השבת. השבת מנוגדת לששת ימי הבריאה מבחינת התוכן – מנוחה כנגד עשייה ויצירה. אך ההנגדה איננה מתבססת על הצד התוכני בלבד. הסגנון השירי של הפסוקים הדנים ביום השבת שונה לגמרי מסגנון הפרוזה המאופק והמתומצת של ששת ימי הבריאה. במקום ההתקדמות העקבית והלשון המדודה השלטת בתיאור ימי היצירה, פורץ הכתוב ומשנה סגנון ללשון המאופיינת בתקבולות ובחזרות (ב:א-ג):

פתיחה - ויכלו השמים והארץ וכל צבאם

1. ויכל א-להים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה
2. וישבת ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה
3. ויברך א-להים את יום השביעי ויקדש אתו

¹ ישנה גישה המתנגדת להבחנה חדה בין פרוזה לשירה בסיווג הספרות המקראית. קוגל (Kugel J.L., *The Idea of Biblical Poetry, Parallelism and its History*, New Haven 1981, pp. 59-95) נותן את הביטוי המקיף ביותר לגישה זו, המעדיפה להתייחס לרמות שונות ברצף סגנוני. ראה גם אלטר (Alter R., *The Art of Biblical Poetry*, NY 1985, pp. 3-6).

² ראה, למשל, וואטס (Watts J.W., "This Song" Conspicuous Poetry in Hebrew Prose" in *Verse in Ancient Near Eastern Prose* (AOAT 42) (ed. J.C. de Moor and W.G.E. Watson) Darmstadt 1993, pp. 345-358).

³ מופיע בכל ימי הבריאה, למעט יום ב'.

סיום - כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא א-להים לעשות.

לא הכול מבחינים שפסוקים אלו, הנאמרים בקידוש כליל שבת, אינם אלא שיר, שיר ליום השבת. השיר מורכב מחמש שורות: פתיחה, גוף השיר ובו שלוש שורות, וסיום. הפזמון החוזר הוא הביטוי "מלאכתו אשר עשה" וכן "יום השביעי". ישנה הקבלה בין השורה הראשונה והשורה השנייה, וכן בין שני חלקיה של השורה השלישית. שתי השורות הראשונות בגוף השיר מקבילות במבנה ובלשון. שתיהן פותחות בפועל, וממשיכות עם הפסוקית החוזרת "ביום השביעי" בתוספת "מלאכתו אשר עשה". תוכנן מקביל – הפסקת ה' ממלאכה ביום השביעי. גם שני חלקי השורה השלישית בשיר מקבילים בתוכנם וכוללים פעולות של ה' – "ויברך" ו"ויקדש", המעניקות ליום השביעי מעמד ייחודי. התקבולות והחזרות מצביעות בבירור שיום השביעי בסיפור הבריאה מעוצב כשיר. יש להעיר שבכל אחת משלוש השורות בגוף השיר יש שבע מילים. שיר השבת סובב, ולא במקרה, סביב המספר שבע.

השינוי החד בסגנון והמעבר מפרוזה לשירה בסיפור הבריאה נועד, ככל הנראה, להדגיש את ההנגדה בין יום השבת לימי היצירה. הניגוד במהות הימים בא לביטוי בהבדלי הסגנון. ימי היצירה המהווים רצף מתמשך של פעילות מסודרת, מנוסחים בסגנון של פרוזה ההולם את מהותם. השבת שהיא יום המנוחה והקדושה, יום שבו הפעילות היצירתית נעצרת, מתוארת בסגנון שירי המתאפיין בתקבולת וחזרות.

מעבר מסגנון של פרוזה לסגנון שירה ישנו גם בסיפור גן עדן. הסיפור המנוסח בסגנון של פרוזה עובר לשירה בתגובת האדם לבריאת האישה (בר' ב: כג):

זאת הפעם / עצם מעצמי / ובשר מבשרי

לזאת יקרא אשה / כי מאיש לקחה זאת

בפסוק זה אמצעים ספרותיים רבים המאפיינים סגנון שירי. יש לו מקצב ברור: הטור הראשון מורכב משלוש צלעות שקולות ובהן שתי הטעמות, והטור השני מורכב משתי צלעות שקולות ובהן שלוש הטעמות. ישנה הקבלה בשורה הראשונה בין התיאור "עצם מעצמי" ל"ובשר מבשרי". השורה השנייה מעוצבת בסדר כיאסטי: המילה "זאת" פותחת את המשפט הראשון ומסיימת את המשפט השני; המילה "אשה" סוגרת את המשפט הראשון, ומקבילתה, המילה "איש", פותחת את המשפט השני, ובשני חלקי המשפט הפועל מופיע באמצע. ישנו משחק מילים והצללה (assonance) בין המילים "אשה" ו"איש". כמו כן קיימת חזרה משולשת של המילה "זאת" המבליטה את נושא השיר – האישה.

הסגנון השירי בדברי האדם שונה ומנוגד לסגנון הפרוזה המאפיין את הסיפור המקיף אותו. ההנגדה בסגנון מבטאת את השינוי באווירה. עד בריאת האישה האדם חש בודד, והאלוקים אף מאשר ש"לא טוב היות האדם לבדו" (ב: יח). גם בריאת בעלי החיים איננה מביאה מזור, וניסיון זה מסתיים אף הוא בהצהרה של אי-שביעות רצון: "ולאדם לא מצא עזר כנגדו" (שם: כ). האווירה הקודרת של בדידות ואי-שלמות בבריאה מקבלת תפנית עם בריאת האישה. עתה פורץ האדם בשירה, שירה המבטאת את שמחתו של האדם ועומדת בניגוד חריף לעצבות ולבדידות העולות מהפרוזה שאפיינה את הסיפור קודם לכן.

מדוגמאות אלו עולה שלעיתים שינויים בז'אנר ספרותי כמו מעברים מפרוזה לשירה מטרם ליצור הנגדה או להבליט הנגדה הקיימת בסיפור. בסיפור הבריאה הראשון, המעבר מפרוזה לשירה מבליט את הניגוד המהותי שבין יום השבת לששת ימי המעשה. בסיפור גן עדן, המעבר מפרוזה לשירה מבליט את שמחתו של האדם על בריאת האישה, לעומת העצבות של בדידותו טרם בריאתה.

בעקבות שני שירים אלו בפרשת בראשית - שיר השבת והשיר על בריאת האישה – ממשיכים אנו לזמר מדי שבת בשבתו לכבוד יום השבת ולכבוד אשת החיל.

צבי שמעון

המרכז ללימודי יסוד ביהדות

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
כתובתנו באינטרנט: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha/>